

KİTAP İNCELEMESİ

Asef BAYAT (2008), **Sokak Siyaseti: İran'da Yoksul Halk Hareketleri** (Çev. Soner Torlak) (Ankara: Phoenix Yayınevi, 234 s.).

İranlı akademisyen Asef Bayat'ın çalışmalarının ana izleğini toplumsal hareketler, kentsel mekân, karşılaştırmalı İslamcılık ve kalkınma siyaseti oluşturuyor. Bayat'ın 2008'in sonlarında Soner Torlak tarafından Türkçe'ye çevrilen *Sokak Siyaseti: İran'da Yoksul Halk Hareketleri* adlı eseri ise, toplumsal hareketler alanının özgül bir kısmını oluşturan mâdun siyaseti/yoksul hareketi bağlamında İran Devrimi'nin öncesini ve sonrasını hakim paradigmanın dışında, yeni bir kavramsal ve teorik temelde değerlendirme amacını taşıyor. Bayat'ın bu kitabı İran siyasetini ve tarihini -daha önceki eserlerinde ortaya koyduğu kendi teorik düzlemiyle paralel olarak- egemenlerin yerine alt sınıfların diliyle okuyucusuna aktarmayı amaçlıyor.

Bayat'ın eserinin “Sıradanın Sessiz Tecavüzü” ve “Yeni Yoksulu Tanımlamak” başlıklarını taşıyan ilk iki bölümü, kuramsal düzeyde bir mâdun siyaseti analizine odaklanmaktadır. Bayat, bu iki bölümde inşa ettiği teorik çerçeveyi ve tanımladığı kavramları kullanarak ilerleyen bölümlerde İran'daki yoksul halk hareketlerini ele almaktadır. Elitler ve iktidar sahiplerinin aksine resmi düzeyde tanımlan(a)mayanların bir gayriresmi siyaset teorisini inşa etmeyi amaçladığını dile getiren Bayat, bu minvalde oldukça sıradan insanlar tarafından gerçekleştirilen -çoğunlukla- sessiz pratiklerin devrimlerle karşılaştırılabilecek düzeyde bir toplumsal değişim doğurabildiklerine işaret etmektedir. Bayat bu amaçla, kent yoksullarının siyasetinin özelliklerini tanımlamak için “sıradanın sessiz tecavüzü” kavramını geliştirmiştir. Bu kavram, belirgin bir liderliği ve ideolojisi olmayan sıradan insanların (göçmenler, sığınmacılar, işsizler, gecekondular, işportacılar ve diğer dışlanmış gruplar gibi) mülk sahiplerine yönelik giriştikleri sessiz ve uzun soluklu mücadeleleri betimlerken, sıradanların bir liderliklerinin olmamasına rağmen zaman zaman kolektif bir eylemlilik potansiyeline ulaştıkları/ ulaşabilecekleri önermesini de içermektedir. “Sıradanın sessiz tecavüzü” kavramında, Gramsci'nin pasif devriminden farklı olarak, sıradanların eylemleri belirgin bir siyasal perspektiften ziyade, yaşam koşullarının zor(unlu)luğuna ve konjonktürün uygunluğuna bağlı olarak kendiliğinden doğar. Bu mâdun hareketi iktidarı hedeflemek zorunda olmasa da siyasal alana kayma potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır. “Sıradanın sessiz tecavüzü”

olarak anılan eylem, iki temel hedefe sahiptir: Toplumsal malların yeniden bölüşümünü sağlamak ve siyasal özerklik elde edebilmek. İlk hedef, hayatta kalma mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkarken, ikinci hedef daha çok ilk hedefe varmada başvurulmuş bir araçtır. Bayat'ın bu hareketlerin nasıl siyasallaşabileceklerine dair sorusunun cevabı ise, sokak siyasetinde gizlidir. Göçmenlerin, sığınmacıların, işsizlerin, gecekonducuların ve 1980'lerde lümpenleşen orta sınıfların sokakta kamusal bir alan yaratarak "pasif ağ" oluşturmaları, bu grupların çıkarlarına ya da kazanımlarına yönelik tehditlerin ortaya çıkması durumunda, aktif ağa geçişlerine olanak tanıyabilir. Nitekim ilerleyen bölümlerde İran Devrimi sırasında ve sonrasındaki yoksul halk hareketleri, bu soyutlama düzeyindeki önermenin pratikte nasıl anlam bulduğu temelinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Bayat'ın Tahran'a odaklanarak geliştirdiği "yeni yoksul" kavramı ise basit anlamda bir ekonomik kategoriyi aşan, kültürel ve toplumsal kimliğe de vurgu yapan ve modern katmanlaşma sisteminin nüvesi olan bir sosyal tabakaya ya da gruba işaret eder. Yoksullar Tahran'da ve de İran'da 1930'lardan beri var olmakla beraber, 1970'lerde meydana gelen değişimlerle birlikte yeni marjinalleşmiş tabakaların eklenmesiyle sayılarını arttırmışlardır. Bayat 1980 yılına gelindiğinde Tahran'ın varoşlarında en az bir milyon yoksul ve gecekondu topluluklarında da tahminen dört yüz bin yerleşimcinin yaşadığının altını çizmektedir (s.62). Dolayısıyla Bayat'a göre, devrim öncesi İran'da siyasete etki edebilecek düzeyde yeni bir kentli sözde vatandaş olgusundan ve yoksul hareketinden/hareketliliğinden söz edilebilir. Bayat'ın analizinin nirengi noktasını da bu kentli alt sınıflar oluşmaktadır.

Bayat "Sözde Vatandaşlar ve İslam Devrimi: Bizim Devrimimiz ve Onlarınkı" başlıklı üçüncü bölümde, yeni İslamcı liderlerin ezilenleri devrimin öznelereinden biri olarak tanımlamasını sorgulamaktadır. Yazara göre, kent yoksulları devrimin sonuna kadar kampanyanın dışında kaldıkları gibi, iktidara talip olma bağlamında da devrimci değillerdi. İslamcı liderlerin mustaz'afine (ezilenlere) yaptığı vurgu, kendilerinin ve devrimin meşruiyetini sağlamak ve devrim sonrasında proleterya odaklı sol söylemin içini boşaltmak amacını taşımaktaydı. Nitekim Bayat bu bölümde, Tahran'a odaklanmak suretiyle kent yoksullarının geleneksel biçimde mevcut makro iktidar yapısını dönüştürmeyi istemeleri anlamında devrimci olmadıklarını kanıtlayacağını dile getirmekte (s.73) ve bu önermeyi kanıtlamak için öncelikle "yoksullar neden devrimci mücadeleden uzak durdular?" sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadır. Bayat'a göre, yoksulların devrimci mücadelenin kıyısında kalmalarının bazı nedenleri bulunmaktadır: İlk olarak, yoksulların zihnindeki Şah imajı devlet-üstü bir nitelik içermektedir. İkincisi, yoksullar arasında resmi bir düzeyde bir örgütlenme mevcut değildir. Uygulamada akrabalık, etnik bağ ve kendi

kendine yetme ilişkileri biçimindeki geleneksel ağlar, resmi topluluk örgütlerinin yerini almıştır (s.78). Yoksullar bu nedenlere bağlı olarak resmî siyasetin dışında kalmakla birlikte, tamamen pasif değillerdi ve paralel bir mücadele yürütüyorlardı. Eserinde sözlü tarih çalışmasına da başvurmuş olan Bayat, 1977 sonrasında gecekonducular ve hükümet güçleri arasında yaşanan on üç çatışmada birçok ölümün gerçekleştiğine dikkat çekmektedir (s.84). Dolayısıyla yoksullar gündelik yaşam koşullarındaki bozulmalara bağlı olarak tepki gösterdiler. Yüksek kira ve fatura sorunlarıyla baş edebilmek için evlerini kentin dışındaki kamusal arazilere taşıyarak hükümet politikalarının dışında kalabilmenin yolunu açmaya çalıştılar. Devlet, otoritesini göstermeye yöneldiğinde ve şiddete başvurduğunda da direndiler. Dolayısıyla mustaz'afinin hareketleri doğrudan İslam Devrimi'nin amaçlarıyla ve İslamcı liderlerin söylemiyle örtüşmüyordu. Birçok alanda devletle yoksulların karşı karşıya geliyor oluşu da bunun bir göstergesiydi. Fakat bu hareketler her ne kadar devrim öncesinde iktidarı hedefleyen hareketlerden farklı olsa da daha az önemli değillerdir. Nitekim İran'daki siyasetin dilinin ve mekânının değişiminde önemli bir işlev görmüşlerdir.

Bayat "Barınma İsyanları: Ev ve Otel İşgalleri, 1979–1981" başlıklı dördüncü bölümde, yoksul kitlelerin İran Devrimi'ni takip eden iki yıl içerisindeki eylemliliklerine odaklanmaktadır. İran ve özellikle Tahran, devrimin hemen ertesindeki iktidar boşluğu döneminde, kira ödeme gücü bulunmayan, çoğunlukla yoksul göçmen ailelerin ev ve otel işgallerine sahne oldu. Kendiliğinden gelişen bu yoksul halk hareketi ortak malların yeniden bölüşülmesi ve özerklik kazanma amacına hizmet eden basit bir yaşam pratiği, hayatta kalmaya ve yaşamını geliştirmeye dönük gündelik direniş ve mücadelenin bir şekliydi (s.116-117). İşgalcilerin hepsi yoksullardan oluşmuyordu ve işgal hareketi farklı grupları da içeriyordu: Taşra kökenli öğrenciler, kendi çıkarlarının peşinde koşan görece varlıklı müteahhitler de işgal hareketlerinin içinde yer alıyorlardı. Konut işgalleri, hısımlar, akraba, hemşeriler ve komşuların birlikte hareket etmesiyle kolektif biçimde, sıklıkla solcu ve İslamcı aktivistler tarafından seferber edilerek ve zaman zaman incelikli planlamalarla cereyan ediyordu (s.102). İşgal hareketiyle birlikte yoksullar yerleştikleri yerleri dönüştürmeye başladılar. Elde edilen kazanımların korunması için kimi örgütlenmelere başvuruldu. Mekânsal dayanışmayı sağlamlaştırmak amacını taşıyan Şuralar farklı etnik, toplumsal ve kültürel özellik taşıyan grupların bir araya gelmesinde önemli rol oynadılar. Fakat devlet otoritesinin dışında gelişen bu hareketin işgalciler ile devleti karşı karşıya getirmesi kaçınılmazdı. Hükümet ve Pasdaran işgalcilere karşı sert tedbirler aldılar. Hükümetin harekete geçmesiyle apartman işgalleri altı ay ila iki yıl arasındaki süre zarfında sonlandırıldı (s.115). Dolayısıyla konjonktürün

uygunluğuna bağlı olarak ortaya çıkan bu işgal hareketi, kendini doğuran koşullar ortadan kalktığında sona erdi. Fakat yerlerinden edilen yoksullar Tahran'ın arka sokaklarındaki ve ötesindeki toprakları işgal ederek buralara yerleşmeye başladılar.

Bayat “Arka Sokak Siyaseti: Gecekonducular ve Devlet” başlıklı beşinci bölümde, yoksulların devlet arazisi olan topraklara gayriresmi olarak yerleşmelerinin dinamiklerini ve bu yerleşimcilerle devlet arasındaki uzlaşmazlığı açıklamaya girişmektedir. Tahran'ın çevresindeki yerleşimler, Bayat'ın ikinci bölümde tanımladığı “yeni yoksul” kavramıyla bağlantılı olarak, devrim öncesinde artış göstermeye başlamışsa da büyük artışlara devrim sonrasında rastlandı. Kırdan genler, İnan-İrak Savaşı mültecileri, Afganlılar ve Irak'tan sürülen İnanlılar bu gecekondu hareketinin bel kemiğini oluşturuyordu. Kırdan kente g tetikleyen ana etken, devrim sonrası koşullarda Tahranlı “yeni yoksullar”ın ulaşılabilir hizmetlerden ve fırsatlardan yararlanmayı amalamalarıydı. Kiralardaki yükseklik bu göçerlerin illegal Şekilde gerçekleşmesi sonucunu doğurdu. Devlet iktidarına karşı harekete geçerek Őehrin uzak yerlerine yerleşenler bir sığınma alanı bulmuşlardı. Fakat elektrik ve su ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı sorusu yine bu yerleşimcileri illegal yollara itmekteydi: Bir sessiz tecavüz pratiği olarak kaçak elektrik ve su kullanımında artış yaşandı, kentsel altyapı gasp edildi. Edinilen kazanımların korunması için de Mahalle Konseyleri ve Mahalli Tüketiciler Kooperatifleri gibi dernekler faaliyete geçti. Fakat devrim sonrasında iktidarlarını sağlamlaştıran İşlamcılar, bu derneklere sızmayı başararak hareketi dönüştürmeye çalıştılar. 1980'ler boyunca devlet, temelde bu hareketlere/gecekonduculara karşı Őu stratejilerden yararlandı: Seçmeli barınma sağlamak, kırdan kente g durdurmak, gayriresmi olanları eklemek, yasadışı konutları yıkmak ve fiilen müsamaha göstermek (s.171). Hükümetin bu hareketlerine karşı gecekonducular isyana yöneldiler. Nitekim devleti zor durumda bırakan bu isyanlar, 1990'ların başında dahi varlıklarını devam ettiriyorlardı. Devletin gecekonduları yıkışının ardından yoksullar hemen yeniden inşa faaliyetlerine yöneliyorlardı. Sonunda Tahran Belediyesi gecekonducuların ilerlemelerini durdurmanın bir yolu olarak Őehrin çevresindeki kullanılmayan toprakları ağaçlandırmaya başvurdu. Bayat, gayriresmi topluluklara fiilen müsamaha gösterilmesinin ilan edilmemiş bir devlet politikası haline geldiğinin ve bu yolun, evsizlerin sessiz tecavüzüne karşı devletin sessiz bir yanıtını oluşturduğunun altını çizmektedir (s.181).

“İşsiz Devrimciler: İşsizler Hareketi” başlıklı bölüm, devrim sonrasında kolektif bir sokak siyasetine yönelen işsizleri konu almaktadır. 1970'lerin sonundan itibaren ve devrim süresince işsizlikte artış, ücretlerde ve bununla bağlantılı olarak yaşam koşullarında meydana gelen düşüş işsiz kitleleri

protesto ve oturma eylemlerine doğru itti. İşsizlerin mücadelesi hem belli bir dereceye kadar düzensizdi hem de işsizler homojen bir topluluktan oluşmuyorlardı. İşsiz nüfusu oluşturan üç ana grup mevcuttu: Açığa alınan ve kovulan işçiler, yeni mezunlar, zaten işsiz olan ve gündelik çalışan işçiler (s.198). Eylemler, hedefleri farklı olan bu üç grubun sıkı bir şekilde örgütlenmesinden çok kendiliğinden gelişen hareketin bir sonucu olarak hız kazandı. Fakat işsizler hareketi -daha önceki bölümlerde ele alınan yoksul hareketlerinde de görüldüğü üzere- devletle karşı karşıya geldi. Hareket, canlandığı kadar hızlı bir şekilde sararıp soldu. Bayat, bu hızlı geri çekilişin nedenini devlet şiddetindeki ve baskısındaki artışta ve hareketin doğmasını teşvik eden istisnai konjonktürün giderek dönüşmesinde aramaktadır (s.204–207). Çünkü kimi fabrikalar çalışanları yeniden işe aldıkları gibi, devrimin hemen ardından sanayi tesisleri ve küçük atölyelerin yarısı da üretime geçmişti. Ayrıca hükümet tarafından önerilen işsizlik kredisi soruna geçici bir çözüm bulma amacıyla ortaya çıkmış olsa da hareketlerdeki sertliği törpüledi. Hareketin rengi solmuştu; fakat bu değinilen kazanımlar nihayetinde işsizlerin protesto eylemleri sayesinde elde edilmişti. İşsizler hareketi sona ermekle birlikte sokak siyaseti devam ediyordu: Sadece işsizlerden geçimlik sokak işi yapanlara, özellikle de işportacılara devrolmuştu (s.210).

Eylemliliğin işsizlerden işportacılara kaydığı analizi üzerine şekillenen “Sokak İsyancıları: İşportacılığın Siyaseti” başlıklı yedinci bölüm, işportacıları basit bir ekonomik kategoriden ziyade sokakta bir araya gelerek pasif ağ inşa etmede, dolayısıyla kamusal alan yaratmada ve farklı bir siyaset dili oluşturmada önem arz eden bir özne olarak tanımlamayı önermektedir. İşsizliğin ve yoksulluğun yükselişine bağlı olarak işportacıların sayısında da artış yaşanmıştı. Ayrıca bir siyasal sorun olarak işportacılık, devrim sonrası dönemin daha ilk günlerinde göz önüne serilmeye başlanmıştı. Politize olmuş genç işsizler, lise ve üniversite mezunları kaotik özgürlükten yararlandılar ve başkentin ana caddelerinin kenarlarına stantlar ve kulübeler inşa etmeye başladılar (s.216). Sokakta yaratılan bu etkileşim ağı sayesinde, resmi kanallarla bir araya gelemeyen ezilenler siyaset tartışabilecekleri, sosyalleşebilecekleri ve muhalif gazete ve dergilere ulaşabilecekleri bir mekân yaratmış oldular. Dolayısıyla işportacılar arasında bir sokak siyaseti kendisini gösterebildi. İşportacılığın yayılmasıyla birlikte üç temel alan -kent istihdamı, kentsel fiziksel alan ve kentsel toplumsal alan- işportacılar ve devlet arasında birer ihtilaf ve çatışma alanı haline geldi (s.224). Devlet tahliye politikasına yöneldiğinde, işportacılar da -diğer hareketlerde olduğu gibi- direndiler. Hükümetle girdikleri uzun mücadeleler sonucunda kimi kazanımlar elde edebildiler. Fakat bu kazanımlar hükümetin çıkarlarından bağımsız değildi. Hükümet, işportacıları kontrol etmek amacıyla

kurduğu pazarlara yönlendirerek bir anlamda bunları sistem içinde tutabilmenin yolunu açtı.

Bayat kitabının “Halk ve Devlet İktidarı: Sessiz Tecavüzlerin Vaat Ettikleri ve Tehlikeleri” başlıklı son bölümünde, özgül olarak analiz ettiği her bir yoksul hareketini genel bir perspektiften değerlendirmeye girişmiştir. Bayat bütün kitap boyunca ele aldığı yoksulları “pasif yoksullar,” “kaderci Müslüman kitleler” ya da “yolunu şaşırılmış marjinaler” olarak gösteren hakim klişelerin aksine, bu sözde vatandaşların öylece oturup kaderlerini beklemek yerine sınırları dahilinde aktif biçimde kendi yazgılarını şekillendirmekle meşgul olduklarını gösterdiğinin altını çizmiştir (s.242). Ayrıca Bayat, Siyasal İslam’ın yoksul kitlelerden beslendiği yönündeki temel argümana da karşı çıkmaktadır. Nitekim İslam Devrimi sonrasında devletle uzlaşmazlığa düşen ve direnişlerini uzun süre devam ettiren yoksul kitlelerin varlığı, Bayat’ın bu itirazına sağlam bir kanıt oluşturmaktadır. Yoksulların hareketi belirgin bir ideolojik perspektife oturmuyor olsa da sessiz tecavüz pratikleriyle bu yoksullar, dönem dönem hükümet politikalarına etki edebilmişlerdir. Dolayısıyla “sıradanın sessiz tecavüzü,” İran örneğinde olduğu gibi kendiliğinden doğmuş, ardından kolektif bir harekete dönüşerek pasif ağıdan aktif ağa geçişi -konjonktürel de olsa- sağlayabilmişti. Fakat iktidara talip olma anlamında “devrimcilik”ten uzak olan yoksul hareketi, belli kazanımların dışında örgütsüzlüğünden ve dağınıklığından kaynaklı olarak sistem içinde kaldı ya da içselleştirildi. Yine Bayat’a göre, sessiz halk hareketleri, yoksulların ihtiyaçları karşılanmadığı sürece devam edecek gibidir. Bu tür bir sürekli halk aktivizmi, bedellerine rağmen sadece birtakım temel ihtiyaçlara erişilmesini sağlamayacak, aynı zamanda uzun vadede devleti, uzun vadeli politikaları kapsamında yoksulların kaygılarını hesaba katmaya da zorlayabilecektir (s.251). Dolayısıyla Bayat kimi zamanlarda ortaya çıkan ve devlet iktidarını zorlayan bu halk hareketlerinin sınırlarının farkında olmakla birlikte, mikro alanlardaki mücadeleleri önemsiz sayan yaklaşımlardan farklı bir tavır sergilemektedir.

Sonuç olarak Bayat’ın *Orta Doğu’da Mâduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset*’ten sonra Türkçe’ye çevrilen bu ikinci eseri -ilkinde olduğu gibi- bir aşağıdan tarih yazma örneğidir. Bu açıdan Phoenix Yayınevi’nin Türkçe’ye kazandırdığı bu eser, genelde Orta Doğu ve özelde de İran çalışanlara farklı bir yaklaşımla da tarih yazılabileceğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Arş. Gör. Özge Özkoç, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi.